GYLJEN
Under 3 sekel

DEL 1 och DEL 2

Av Bernt Nilsson

I byarna som täcks upp av Brukets Byaförening bor det cirka 450 personer. Det finns affär och en bensinstation som håller igång den dagliga servicen till befolkningen i området. Utöver detta finns det även åkerier, grusförädling, bilverkstad med mera.

I dagsläget går väg E 10 genom Gyljen och det har naturligtvis både sina för- och nackdelar. Fördelar i och med att näringsidkarna får kunder som annars inte skulle finnas i området, nackdelarna är den ständigt ökande trafiken, med ökad belastning på miljön och ökade risker att vistas vid vägen. Vägverket har dock utarbetat en plan som innebär att E 10:an skulle gå utanför Gyljen. Det skulle betyda att det kan bli kärvare tider för en del företag, men samtidigt skulle det medföra bättre miljö och högre säkerhet för alla som bor och vistas längs vägen idag. I avvaktan på att vägen skall dras om har Vägverket, efter år av påtryckningar, dragit ner hastigheten genom Gyljen från 70 km/h till 50 km/h.

I planeringen inför framtiden har föreningen beslutat att bevara och värna om det kulturarv som bruksepoken lämnat efter sig. Det är ett beslut som på sikt kan göra Gyljen till ett populärt resemål för turister, skolklasser m.m.

En av de attraktioner som finns kvar sedan Gyljens storhetstid är spånhopen vid Kvarnbäcken.

Brukets Byaförening har via landsbygdsutvecklingen i Överkalix sökt, och fått beviljat, medel från EU till att ta fram förslag till lämpliga byautvecklingsprojekt. Det uppdraget gick till Bernt Nilsson i Tvärån, och resultatet har blivit en dokumentation om Gyljens historia, från 1700-talet fram till nutid, innehållande förslag på olika objekt som skulle kunna genomföras, för att på så vis få till stånd en ökad besöksnäring i regionen.
Dokumentationen heter Gyljen under 3 sekel, och är det första steget till att ta vara på det som fortfarande finns kvar från brukstiden.
Föreningens ambition är att kunna driva det här projektet vidare, men man inser att det kan bli svårt, eller rent av omöjligt, utan någon form av ekonomiskt stöd.

GYLJEN UNDER TRE SEKEL

Källor och innehållsförteckning

Inriktning. Rune Wennberg / Bernt Nilsson

Text. Bernt Nilsson

Utskrift.Bernt Nilsson

Omslag och bild. Bernt Nilsson

Färgfoton.Bernt Nilsson

Källor. Överkalix historia Del 1/Olof Hederyd Särtryck ur Norrbotten 1944. Två beskrivningar över Gyljens bruk/Hugo Lindgren Norrbottens museum. Lillbergets forntidsby

Gyljens Herrgård/Sara Hagström

Samtal med. Johan Öhman
Adils Nordmark
Allan Isaksson
Sven E Johansson

Innehållsförteckning.

Gyljen Del 1. Historik

Gyljen Del 2 Investeringsobjekt. Kulturarv

Tillbaka till Gyljen idag **Till Första sidan**

GYLJEN
DEL 1.
HISTORIK

INLEDNING

Gyljens by idag

Gyljens by ligger vackert belägen cirka tio km norr Överkalix centralort.
Färdas man E10:an från söder mot norr, börjar Gyljen vid Udden, strax söder Olofssons Bageri i bydelen som kallas för Svedjan. Omedelbart norr om Svedjan kommer Gyljeheden och där öppnar sig Gyljen. Vidare in i byn, förbi Olssons affär, kvarnbäcken med setterdamm och badplats, vidare skolan och anslutningsvägarna till Pjäran samt Mellersta och Norra Sandsjärv. I längsled mitt genom byn löper E10:an. Sommartid kantade med härliga stora hängbjörkar och ser man till höger kan man skönja Ängesån glimma till ibland mellan stugor och träd.

Befolkningsantalet

Av Överkalix kommuns totala befolkning om cirka 4400 personer bor tio procent eller 450 personer i Gyljen.Då inräknat Udden, Svedjan, Gyljeheden, Pjäran, Mellersta och Norra Sandsjärv samt lilla Edet.Med Djupbäcken och byn Tväråninräknat tillkommer 20 hushåll eller cirka femtio personer till. Fortsättningsvis omfattar Gyljen uppräknade bydelar.

Företagande

I Gyljen finns följande verksamma företag etablerade. Olofssons Bageri, Rune Wennbergs Åkeri och Grusförädling,Sven Erik Johanssons Åkeri, Olssons Matvaruaffär, Överkalix kommun och dess lågstadie skola. Tväråns Servicecenter med OK- bensinstation. Här uppräknade företag sysselsätter tillsammans cirka trettio - fyrtio personer. Resten av Gyljens arbetsföra befolkning är hänvisade till företag och offentlig sektor inom eller utom Överkalix kommun.

Byaföreningen

År 1989 bildades Brukets byaförening. Evangeliska Fosterlands Stiftelsens nedlagda bönhus inköptes och stor aktivitet rådde med att på ideell basis bygga om

och till befintlig byggnad. Intresseföreningen utförde ett fint arbete och har nu en för ändamålet flitigt använd och utnyttjad samlingslokal innehållande hall, wc, stort kök, och aula. Att byastugan fick namnet "Bruks Gården", liksom att byggnadens invändiga gavelvägg mot söder är prydd med av byns befolkning egenhändigt målad konstverk påminner om Gyljen som bruksort under 1800-hundratalet. Så har också föreningens sommar mössa, Gyljens bruks inregistrerade järnstämpel framtill på mössan. Enligt 1864 års stämpel bok från Järnkontoret finns noterat, att stämpeln inte varit i bruk sedan 1856.

Fritiden

Befolkningens fritid är typisk för en glesbygds by. Man träffas handlar och språkar på Olssons affär och Tväråns Servicecenter. Deltager i studiecirklar, stepup och möten i byastugan.. Deltar i och anordnar trivselaftnar, dans, teater, möten, tipslördag och dylikt.
Den sedvanliga julfesten och skolavslutningen i skolan. Idrott och motion. Fredagskväll träffas delar av den manliga befolkningen till bastubad i skolans bastu. Valborgsmässofirande med brasa och basar i byastugan. På våren den åter kommande pimpel tävlingen på sjön Sandsjärv.
I övrigt är dagar och kvällar sig lik. Man träffas och är tillsammans med vänner och grannar. Läser dagens nyhetstidningar. Tittar på TV. Sköter om sina djur. Skottar snö vintertid och klipper gräsmattan sommartid. Ungefär så är det, och i övrigt är Gyljen borna glad för varje ny dag.

HISTORIK

Gyljen under tre sekel

Gyljens by som bruksort hade sin storhetstid under i princip hela 1800 talet. Ja, ända långt in på 1900 talet. Munksunds AB:s förvaltningskontor och herrgård var en replipunkt som Gyljen borna var stolta över.
Munksund AB med avgrening och anor från 1700 talet vilket jag närmare kommer att försöka redogöra för.
För att komma in i handlingen förflyttar vi oss in till 1700 talets mitt och de konstaterade malmförekomsterna i Gällivare malmberg trakterna.
Enligt sägen skulle det ha varit en man från Råneå socken som i slutet av 1600 talet funnit malmen. Andra vill mena att det mycket väl kan ha varit en man från Ängesån, som i början av 1700 talet gjorde upptäckten. Berättelsen säger vidare att Ängeså-mannen efter upptäckten, år 1736 sålde upptäckten till en borgmästare från Luleå. Hur det var med den saken må vara osvuret.

År 1736 gav Bergskollegiet Bergmästare Seger Svanberg och kapten Tingvall i uppdrag, att utreda platser och möjligheter för anläggning av masugnar och stångjärns smedjor.
På sommaren samma år kom Svanberg och Tingvall till Överkalix. Från Gyljen begav de sig upp efter Ängesån och kom redan efter några km till Tväråns utlopp i Ängesån och fann där en lämplig plats för en masugnsanläggning.
Från Tväråns utlopp tog de sig gående upp till översta delen av Tväråforsen, platsen för nuvarande Tvärådammen. Vidare med båt längs älven upp till Orrasjärv och upp

efter Lansån till Lansjärv. Vidare till fots till Ängesån och upp efter Linaälven.
Efter rekognosceringen upp efter älvarna och skogsmarkerna återvände de till Råneå. Tingvall gav då en kort tid efter ankomsten sin svåger i uppdrag att lämna in en ansökan om rätt, att uppföra ett antal masugnar, samt rätten att ålägga lapparna underhålla stigar och vägar mellan kusten och gruvorna.

Rätt till masugn

År 1738 fick Tingvall rätt att anlägga en masugn och två smedjor. Om platsen var vid kvarnbäcken i Gyljen är osäkert men kunde mycket väl vara så, efter som rätten till masugn infaller så väl med tiden för Tingvalls rekognoscering i Överkalix trakten. Tingvall sålde emellertid sina rättigheter till en man vid namn Abraham Steinholtz.
Före eller efter Steinholtz kontakt med professor Meldercreutz år 1741, lät han uppföra en masugn i Strömsund och en smedja i Orrbyn. Båda orterna i Råneå socken. Efter delar av sina namn kom anläggningen i Orrbyn att inta namnet Melderstein. Tre år senare löste Meldercreutz ut sin kompanjon Steinholtz från bolaget. Meldercreutz drev anläggningen fram till sin död år 1785.

Året där på förvärvade en man vid namn Jean Bedorie bolaget och anläggningarna. Så vitt framgår drev han anläggningarna fram till år 1799, då friherre och bergsrådet Samuel Gustaf Hermelin köpte hela brukskoncernen.
Hermelin förvärvade nu järnverksprivilegier i bl.a. Överkalix socken. I Vännäs by köpte han in tre hemman som gick under namnet Göljen. Han blev därmed mantalsägare och var då berättigat att utnyttja Kvarnbäcken och sjön Sandsjärv. Vid kvarnbäcken skulle han nu bygga upp en masugn för tackjärnsframställning. Strategin var klar. Det fanns gott om skog för kolning och malmen i Gällivare malmberg skulle räcka till. Ytterligare masugnar skulle uppföras vid Tväråns utlopp och i Kattån. Kattån ett mindre vattendrag cirka två mil norr Lansjärv.
Hermelin beviljades år 1801 rätt att uppföra en masugn i Gyljen, på det villkoret att masugnen skulle vara färdig inom sex år.
Hermelin hade efter alla förvärv ekonomiska bekymmer och var tvungen söka sig i konkurs. Det innebar att någon masugn i vid kvarnbäcken i Gyljen blev det inte denna gång.

Quensel en framträdande roll för Gyljen

Efter Hermelins konkurs inköpte Carl XIV Johan, Svartlå, Meldersteins och Alters bruk. Den övriga delen av Hermelinska anläggningarna, inköptes av bergmästare I.J. Quensel. Quensel var av allt att döma, väl bekant med bergsrådet Carl Magnus af Robson och började efter det kungen avskedat honom, att samarbeta med Robson.
År 1817, 1819 och 1825 tillsatte Kungl.Majestät en utredningskommission vars uppgift var, att utreda och inventera förutsättningarna för järnbruk uppe i norr.
I kommissionen ingick en man vid namn Roman, samt bergmästare I. J. Quensel. Quensel, som skulle det visa sig framgent, ha en framträdande roll för Gyljens vidare utveckling.
Kommissionens slutsatser blev en tillstyrkan för orten och med Gyljen som centrum för framtida bergsslag.

Gyljens bolag

År 1826 bildades ett bolag bestående av sju stycken lottägare av landets förnämsta rang. Lottägarna fördelade sinsemellan egendomen i åtta delar och gav bolaget namnet *Gyljens bolag*.
Delägarna i Gyljens bolag var; överstelöjtnanten friherre Casper Wrede, översten Conrad Åkerhjelm, ryttmästare friherre W.F. Tersmeden, överstelöjtnanten greve Carl von Rosen, premiärlöjtnanten greve Adolph von Rosen, bergsrådet C.M. af Robson samt bergmästare Isak Johan Quensel. Bolaget köpte efterhand in Bondersby finbladiga sågverk, jämte flera hemmansdelar och nybyggen.
År 1826 var Gyljens bruk under uppförande. Masugnsbyggnaden, sågverket, inspektorbostaden, samt arbetarnas bostäder färdigställdes. Året innan hade malmbrytningen i Koskullskulle återupptagits. Vintern åren 1825 – 1826 transporterades 850 ton malm ned till upplaget i Skröven, för vidare transport under sommaren och på följande vinter ned till Gyljen. Transporten skedde med renar, båt och hästar. Någon egentlig väg mellan Gellivare och Överkalix fanns inte. Första egentliga vägen mellan orterna blev färdig först i slutet av 1870 – talet.
Gyljens bolag hade nu att introducera kolningskonsten i bygden. Motståndet därtill var från bönderna hårt. Genom att betala bönderna oskäligt bra betalt för kolet, blev så småningom kolning en värdefull näring i trakten.
Gyljens bolag utvecklades väl samt marknadsförde sig effektivt och för den tiden på ett ovanligt sätt. Bolaget hade nämligen låtit utarbeta och trycka upp en broschyr, innehållande all viktig information om Gyljens bolags egendomar. Broschyren innehöll även uppgifter om det från brukets tackjärn, utsmidda stålets suveräna kvalitet och hållfasthet.
Gyljen bolaget hade under åren uppfört ett stort och rymligt magasin vid Töre hamn. Magasinet var i två våningar och var ett nederlag för olika varor.
Då det från Gyljen till övre Räktforsen var lugnt vatten och från Räktforsen fram till Kalix hamn förekom många besvärliga forsar, var bolagets övertygelse, att tackjärnet skulle landvägen transporteras till Töre hamn.
Kungens Befallningshavare i Norrbottens län hade år 1929 prövat och bedömt vägen som det hette, nödig och nyttig. I och med Gyljens bolag val av Töre som utskeppningshamn, flyttades tullstationen från Kalix till Töre.

Plan över del av Gyljens bruk år 1828. Utdrag från särtryck ur Norrbotten 1944/Hugo Lindgren

MALMVÄGEN

Transporten av malmen från Gällivare malmberg skedde vintertid med häst och renrajder till Skröven där malmen lastades av och lades på upplag. Från Skröven sommartid med båt till Lansjärv där ny omlastning var tvunget att ske. Vintertid igen med häst och rentransport ned till masugnen i Gyljen.
Malmvägen från Gällivare malmberg gick över Sakajärvi, vidare över Hakkas, förbi Ansavaara och vidare två mil väster om Ruutivaara framtill Skröven. Från Skröven användes sommartid båtled i Skrövälven fram till Yttre Landsjärv, varifrån malmen med hästar och renar vintertid framfördes längs Skrövälven- Lansån , Orrasjärv och Storsvået in i Tvärån. Vid Långviksudden eller som det då kallades Per Eliasa av namnet Per Eliasson, gick transporterna upp på land och följde landvägen ned till Gyljen.

Malmtransport på väg mot Gyljen. (teckning från O.H Överkalix del 1.)

Per Eliasa gubben lär ha varit uppsyningsman med uppgift att hålla forvägen i farbart skick, samt att övervaka formän och dragdjur.
En häst drog normalt ett lass om cirka 300 kg. En ren orkade med knappt hälften, men kunde å andra sidan en lapp bemästra fem renar, d.v.s. fem lass eller cirka 600 kg malm.
Storbåten som transporterade malmen från Skröven till Lansjärv, sägs ha varit nio meter lång och två meter bred och skulle båten ha lastat omkring fyrtiofem ton.

Fortsätt **Innehållsförteckning**

MASUGNEN OCH GYLJENS BRUKSBYGGNADER ÅR 1828.

År 1828 stod masugnen färdig liksom övriga bruksbyggnader och dammar. Av en översikts karta från 1828 över belägenheten i Gyljen framgår följande byggnader:

Masugnen var anlagd på Kvarnbäckens strand drygt 1,5 km från bäckens utlopp i Ängesån. Hyttan mittemot på östra stranden. Sandsjärv var vattenmagasinet. Vid Sandsjärvs utlopp var anlagd en spardam, där man beräknade kunna dämma upp vatten nivån med nära 3 alnars höjd eller 1,8 m . I hyttans närhet fanns en kallmurad rostgrop, där rastugn senare anlades samt en malmvåg.

Brukssågen var belägen på andra stranden av bäcken och byggd för samma damm som masugnen. Sågen nyttjades för bolagets egna sågningar.

Kolhuset, en stor byggnad som rymde tre till fyratusen stigar kol var placerad öster om hyttan.

Två stycken tegelugnar användes till tegelbränning av den lera som fanns på platsen.

En stycken lerbråka, driven även den av vatten via ett vattenhjul.

Ett boningshus för inspektoren, innehållande fem rum och kök på nedre botten

En kontorsbyggnad, innehållande jämte ett mindre rum även ett stort rum, att under vintern begagnas av malmforslande allmoge och lappar.

En längre byggnad, innehållande stall för sex hästar, fähus för tolv nötkreatur, hölada,redskapsbod, matbod,vedlider m.m.samt en brunn.

Fyra stycken särskilda byggnader, innehållande nio st. eldrum och inredda till bostäder åt bruksarbetare, samt ett större rum för snickare och bälgmakareverkstad**.**

En stycken byggnad, innehållande sex stycken fähus och hölider. Allt under ett tak och avsedd för arbetarnas ladugård.

Två stycken klensmedjor.

Vid bäcken just där forsen slutade, ett stycken **magasinsbyggnad** i två plan och två rum för varornas uppläggning.

En stycken källare.

En stycken bastubyggnad och en **verkhusbyggnad.**

Del av Gyljens bruksområde. (teckning från O.H. Överkalix del 1).

I Järnkontorets papper från år 1829 förekommer följande uttalande, som troligen är från Gyljen bolagets planer. Huruvida ett ännu större verk kan komma att uppföras i Gyljen eller på annat ställe, beror på vidare granskning av ämnet och kalkylen över kostnaden att utan vidare förädling transportera tackjärnet till havskusten
Hur många personer som sysselsattes vid bruket är oklart. Mycket pekar på att omsättningen av arbetare var stor och klart är att det allt som allt var en ansenlig arbets styrka.Vid tidpunkten eller år 1830 visade en inventering, att det inom en två mils radie med Gyljen som mittpunkt, fanns en tillgänglig arbetsstyrka om 1248 människor och 234 hästar.

KANAL PROJEKTET- Tväråns till Sandsjärv 1856.

Brist på vatten.

Det var inte bara de små skvaltkvarnarna som långa perioder led av vattenbrist. Även masugnen och vattensågen hade samma problem.
I november år 1854 undertecknades ett kontrakt mellan bolaget och berörda markägare. Enligt överenskommelsen erhöll bolaget rätt att anlägga en kanal som förde över vatten från Tvärån till Sandsjärv och Kvarnbäcken. Avsikten med den stora investeringen var att trygga vattentillgången, men också att anlägga en flottled direkt till sågen i bäcken.
Länsstyrelsen hade lämnat sitt bifall till projektet. En mycket noggrann projektering och avvägning utfördes av lantmätare P A Toll.

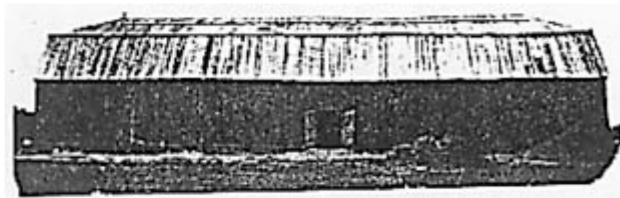
Kanalen och två dammar.

Kanalprojektet var i många hänseenden märkligt. Kanalens sammanlagda längd var eller är cirka 4 km lång. Från Tväråns inlopp i kanalen höjde sig marken oavbrutet i cirka 1,2 km och låg som högst cirka 5 meter över Tväråns vattenyta. Efter cirka1,4 km skedde en lätt lutning åt motsatta hållet till Inre Sandsjärv, vars vattenyta låg cirka 5,2 m under Tväråns vatten.
Vid kanalens början uppfördes en spettluckdamm för att kunna reglera vattenflödet i kanalen, särskilt om vårarna då Tväråns vattenyta steg och gör så fortfarande, till cirka 2 till 2,5 meter över normalt vattenstånd. Dammen var också till för att hindra utflödet då Tväråns vattenyta sjönk undan efter vårfloden.
Vid sjön Sandsjärvs inlopp i Kvarnbäcken byggdes också en dam, den så kallade spardammen vilken var till för att reglera vattnet i rätta mängder, framförallt till sågen. Spardammen har funnits kvar tills för några år sedan då den utsattes för sabotage och sprängdes i luften.
Arbetet med själva grävningen inleddes på försommaren 1856. Arbetena utfördes av 30 man fördelade i arbetslag om tre till fyra man i varje. Det krävdes åtta skottkärror, lika många järnstörar och jordyxor. Tjugo stycken spadar, sexton klohackor och lika många jordlådor. Dessutom skulle varje man hålla sig med egen huggyxa. En manskapsbod med eldstad ingick.
När kanalen blev färdig är inte känt. Klart och känt är däremot att den utfördes förhand. Då kanalens sektion i dag kan beskådas ger en översiktlig pessimistisk mängdkalkyl, att cirka sextio till sjuttiotusen kubikmeter jord schaktades upp och

utplanerades. Allt detta förhand.

GYLJENS MASUGN I PRODUKTION 1577 DYGN.

Gyljen masugnstid pågick i 28 år. Åren 1828 till 1856. Under dessa år var ugnen i produktion 1577 dygn och hade då producerad cirka 6000 ton tack- järn. Med uppgift av produktion från tidigare år kan åtgången malm och kol ungefärligen beräknas till följande.
För att producera 6000 ton järn åtgick 7200 ton malm och 39000 kbm kol. En ren kunde dra ett malm lass om 120 kg. D.v.s för att frakta ned 7200 ton malm från Gällivare malmberg åtgick ungefärligen sextiotusen ren lass.
Anledningen till den relativt korta brukstiden för framställning av järn, berodde på de höga fraktkostnaderna. Dels för att frakta malmen till Gyljen men även för att frakta tackjärnet ned till kusten. Järnframställningen blev inte längre lönsam. Masugnen i Gyljen slutade blåsa och masugnarna i Tvärån och Kattån kom inte längre än på pappret.

Brukets kolmagasin rymde 6000 kbm kol (bild från O:H: Överkalix Del 1).

Fortsätt Innehållsförteckning

SKOGSKONJUKTUREN OCH TVÄRÅDAMMEN.

Under åren järnbruket var i verksamhet, hade Gyljens bolag börjat vända sina tankar mot skogen. Inom bolagets upptagningsområde och inom bolagets ägo fanns kanske länets bästa skogar. Redan år 1827, i samband med masugnsbygget uppfördes Gyljen första såg. Främst eller enbart för bolagets eget sågnings behov. Bolagets kommersiella såg var belägen i Bondersbyn i Kalix socken. Timmer tillgången i Kalix trakten hade kraftigt minskat och av den anledningen beslutade bolaget att flytta den finbladiga vattendrivna Bondersby sågen till Gyljen. År 1844 var sågen på plats vid bäcken.
Efter det att järnframställningen år 1856, som tidigare nämnts p.g.a. de höga frakt kostnaderna tvingades till nedläggning, beslutade bolaget att expandera inom den lovande skogskonjukturen.

Tvärådammen

Bolaget investerade bl.a. stort i kanalprojektet Tvärån –Sandsjärv, samt dammbyggnaden vid kanalens början i Tvärån. Men även förbättrande arbeten med dammen vid sjön Sandsjärvs utlopp i kvarnbäcken,så kallade spardammen och kvarndammen utfördes.
Samtidigt med att dessa investeringar pågick, hade bolaget inne en ansökan om en helt ny stor dammbyggnad i Tvärån.
Genom utslag beslutade Kungens Befallningshavare den 13 oktober år 1858 Gyljens bruks intressenter rätten, att på viss plats i översta Tväråforsen anlägga dammen med föreskrift, att luckorna i dammen inte fick hållas stängda längre än till den 23 juni.
Projektering och avvägning för den nya dammen var då sedan flera år redan klar. Det samma gällde de förberedande arbetena med stenkistorna liksom stenarmarna, som förhindrade timret under flottningen att komma in i skogen.
Sommaren år 1856 påbörjades dammbygget. Med tanke på högvatten perioden torde bygget ha forcerats, för att vårvintern året efter eller lagom före vårvattnet 1857 stå så långt färdig, att dammen klarade de väldiga vattenmassor som vällde fram.
År 1858, tre år efter Kungens Befallningshavares utslag för vattendom tillkom, stod den nya stora och ståtliga spettdammen i Tvärån klar.
Den helt förhand utförda spettdammen av grovt timmer klarade under nittiofyra år de hårdaste isgångarna, liksom det högsta högvatten ända till den 1951-52 ersattes med nuvarande damm.

GYLJENS BRUK MED SINA ENORMA TILLGÅNGAR LOCKADE SPEKULANTER.

Sågindustrins expansion och vattensågens året runt drift, gjorde att kvarnarna vid bäcken fick för lite vatten, vilket gjorde att sockenbönderna knorrade och klagade på bolaget.
Bolaget å sin sida hänvisade till 1845 års domsutslag,där de tillerkänts rätten till kvarnbäcken och dess stränder. Bolaget ville ändå i det här fallet hålla sig så väl

med bönderna och förband sig därför att bygga ett stort antal broar över den nya kanalen. Dessutom fick byamännen rätten, att årligen till hus-behov vardera uppsåga ett ganska stort antal timmertallar till 4.2 meters långa plank och brädor.
Gyljensbruk med sina enorma skogsarealer, över 100 000 hektar var attraktivt för penningstarka spekulanter. Det styrks bland annat av att engelska mått och mynt användes i Gyljen, samt av att engelsmännen John Mallams och William Buvans år 1847 sökte tillstånd att få förvärva Gyljens bruk och egendomar. Deras ansökan tillstyrktes av länsstyrelsen i Norrbottens län i skrivelse till k.m:t den 5 februari 1847. Engelsmännen kom inte till affär, utan blev det Kalix företaget, V. Betzen, Hummel & Co som bestod av Göteborgarna, Hummel och Betzen samt Stockholmaren John Bergman Olsson. Dessa tre lyckades efter olika turer få inflytande över bolaget. Det var emellertid inte av ondo, för utan John Bergman Olssons pengar hade bolaget inte kunnat investera som de gjorde. Gyljens bolag utvecklades och utvidgade ständigt sin verksamhet.
Järnbruksrörelsen var för evigt nedlagd, men bolaget bevakade ändå malmrikedomarna. År 1864 redovisade Gyljens bolags disponenter, Bergman, Hummel & Co.gruvtillgångar och fyndigheter, samt skog och jord till enorma värden.
En utförlig beskrivning av bolagets egendomar inom Kalix, Överkalix och Gällivare socknar finns redovisat i särtryck ur Norrbotten 1944.- *Två beskrivningar över Gyljens Bruk och dess egendomar-.av Hugo Lindgren.*

David Hummel

John Agust Bergman

1870-TALET, SÅGENS BÄSTA TID, DÅ ÄVEN INSPEKTOR BOSTADEN (HERRGÅRDEN) OCH BOKHÅLLARBOSTADEN (KASSÖRSBOSTADEN TILLKOM.

Det bästa åren.

Några rapporter över sågverksproduktionen från det den finramiga sågen från Bondersbyn flyttades till Gyljen år 1844 fram till år 1864 finns ej redovisade.
Från år 1864 till år 1888 pågick produktionen vid sågen kontinuerligt. Under åren för den reguljära produktionen hade bolaget specialiserat sig på grova dimensioner. Tre gånger nio tum och 14 fots längd var standardmåtten. Det skulle således till ordentliga timmerstockar för att uppnå dessa dimensioner i standardproduktion.
Från år 1864 och fram till 1874 steg produktionen brant uppåt. Under dessa tio år uppgick produktionen till 112 000 kbm sågade trävaror.
Åren 1875, 76 och 1877 sjönk produktionen för att år 1878 nå topp resul-tatet 15 800 kbm.

Sågproduktionens nedläggning.

Sammantaget var produktionen hög och jämn fram t.o.m. 1882, varefter sågningen

gick ned till 3-4000 kbm. Anledningen till varför produktionen sjönk så kraftigt var troligen ekonomiska bekymmer. En spekulation kan vara att bolaget hade svårt med att få in råvaran, eller att flottningen var besvärlig på något sätt dessa år. Mest troligt ändå var penning bekymmer.

Johan August Bergman som länge satsad stora pengar förklarade 1882 – att hundratusentalet kronor nedlagts på att tvinga en större vattenmassa att stryka förbi Gyljens såg sju mil upp i marken, i stället för att nedlägga dessa pengar på byggnad av ångsåg vid kusten.

Bolaget hade i sanning fått satsa stora summor pengar på dammar och övriga förbättringar, för att trygga vatten tillgången. Mycket pengar satsades även för flottningen och då inte minst i älvarna Tvärån, Ängesån och Skrövälven.Ständigt fick förbättrande arbeten utföras, för att förhindra timret att ta vägen in i skogen och upp på ängarna. Om så skedde krävdes enorma arbetsinsatser efter det vattnet fallit undan, för att få timret till flottningsbart vatten igen.

Trots alla försök att göra produktionen lönsam, fick bolaget konstatera att vattensågarnas tid var förbi. Lägg därtill Gyljen sågens långa avstånd till utskeppningshamnarna nere vid kusten. Låg produktion i förhållande till ångsågarna, liksom de höga fraktkostnaderna ned till kusten, gjorde det omöjligt att uppnå lönsamhet.

År 1883 togs det formella beslutet om nedläggning. Endast husbehovssågning skulle på gå,och inte i större omfattning än, att bolaget fick ha kvar rätten till stockfångstskogen i Kalix och Överkalix.

Slutåret för sågen har noterats till 1888.Viss husbehovs och legosågning utfördes dock och pågick in i 1900-talet.

Vattensågen i Gyljen.(bid från O.H. Överkalix Del 1).

Fortsätt Innehållsförteckning

SKOGSBOLAGET

1908, storfinansen blir med i spelet.

Efter sågnedläggningen blev bolaget Bergman,Hummel & Co enbart ett skogsbolag utan industriell inblandning.
1902 ingick bolaget i en ny konstellation. Företagsgruppen Nordiska Trävaru AB, med Hummel & Co som majoritetsägare.
1908 blandade sig den verkliga storfinansen med i spelet. Bl.a. Marcus och Axel Wallenberg var med och bildade en helt ny bolagsbildning, nämligen Baltiska Trävaru AB. Det nya bolaget flyttade i samband med ombildningen sitt huvudkontor till Stockholm.
Turerna var många och skulle det visa sig även fortsätta. I december 1918 ingicks ett avtal. Baltiska Trävaru AB skulle ingå som dotterbolag under AB Ytterstfors-Munksund.
Totalt disponerade bolaget 355 000 hektar mark varav 56 000 hektar i Överkalix m.o.n. En omorganisation ägde rum. Överkalix blev ett förvaltningsdistrikt med förvaltningskontor i Gyljen.
Samma år som Baltiska Trävaru AB ingick som dotterbolag i AB Ytterstfors Munksund ,installerades och försågs den vattendrivna mjölkvarnen vid kvarnbäcken med turbin och generator för produktion av elektricitet. Gyljen elektrifierades alltså 1918 och torde därmed ha varit den första byn i Överkalix som tryckte på knappen.

Kvarnen i Kvarnbäcken gav elektricitet.(bild från O.H. Överkalix Del 1).

På något konstigt sätt kom Baltiska Trävaru AB i obestånd. Bolaget behövde ytterligare kreditgarantier men fick nej.
Den 8 juni 1925 lämnade styrelsen in en konkursansökan, därför att Svenska Handelsbanken inte längre ville lämna några ekonomiska garantier.

Munksund AB blir SCA och kontoret i Gyljen flyttas till Kalix.

Konkursboet ropades in av ett konsortium där bl.a. Handelsbanken ingick, och ett nytt bolag bildades nämligen Munksund AB.
Nu började även finansmannen Ivar Kreuger komma in i bilden. På initiativ av Handelsbanken och Ivar Kreuger bildades år 1929 Svenska Cellulosa AB (SCA).
Tydligen hade SCA intresse av Munksunds gruppen, kanske mycket därför att en av de ledande männen hade förskansningar, såväl i Handelsbanken som i Munksund AB och väl kände till bolagets skogstillgångar.
I praktiken blev det så att Munksund AB, redan i början av 1939-talet blev mer och

mer integrerad med SCA. Ändå skulle det dröja ända till 1954 innan Munksunds AB helt ingick i SCA. Den gamla förvaltarorganisationen fortsatte att fungera fram till 1964, då den siste förvaltaren i Gyljen, Gösta Fredholm pensionerades. Samma år, alltså 1964 flyttade SCA kontoret till Kalix.
Att SCA tog beslut att flytta sitt kontor till Kalix var märkligt. I Gyljen hade man utomordentligt prydliga byggnader, herrgården och kassörsbostaden. Båda uppförda under åren 1868 till 1870. Byggnaderna väl underhållna och moderniserade, som det anstått ett stort och aktat skogsbolag. Framförallt Herrgården med trädgård, lusthus och övriga tillhörigheter var en prydnad för bygden
Tiderna går igen. I dag är Överkalix åter ett förvaltningsdistrik men med ett modernare namn . Nu heter det arbetsområde. SCA:s kontor för Överkalix arbetsområdet finns nu i ett hyreshus i Överkalix centralort.

Gyljens herrgård.

Herrgårdsfastigheten med tillhörande byggnader, herrgård, kassörsbostad m.m. överlät SCA till Överkalix kommun år 1966 för den symboliska summan av kr. 10.000:-
Men kommunen förstod tydligen ej värdet av de på fastigheten stående kulturhistoriska byggnaderna, trots att överlåtelse avtalet förutsatte att byggnaderna och miljön skulle bevaras. Allt yttre underhåll skulle ske i samråd med landsantikvarien.
Under ett antal år bedrev först kommunen och sedan Landstinget omsorgsverksamhet i herrgården. Omsorgsverksamheten var riktat till handikappade människor i åldrarna 18-52 år.
Tyvärr pågick under tiden planer på att Omsorgsverksamheten skulle upphöra i Gyljen. Verksamheten skulle flyttas till centralorten.
Gyljen med ett befolkningsantal över 500 personer och beläget endast åtta kilometer från centralorten, ansågs av kommunen och landstinget vara en allt för liten och isolerad by, för att den omsorgsverksamhet som bedrevs i Herrgården kunde vara kvar. Det andra vägande skälet till förflyttning av verksamheten var att byggnaden var i behov av vissa underhållsarbeten. Så vitt kan förstås, ett vanligt normalt underhållsarbete, som kommunen åtagit sig att utföra, då fastigheten av SCA överläts till kommunen.
Efter omsorgsverksamhetens nedläggning, och efter det att möjligheterna att bilda en stiftelse för Herrgårdens bevarande strandat, därför att kom- munen ej kunde hitta en ekonomiskt ansvarig stiftare (t ex kommunen själv) annonserades fastigheten ut till försäljning.
I april 1975 beslutade Överkalix kommun efter prövning av inkomna anbud, att försälja fastigheten till privatpersonen Sven Erik Johansson. Johansson är fortfarande ägare till fastigheten.
I och med försäljningen hade Överkalix kommun avhänt sig ansvaret för byggnadernas och markområdets bevarande.

Herrgården, fasad mot söder. Hela byggnaden utvändigt i skyndsamt behov av underhåll. Foto Bernt-98.

Avslutning Del 1 Innehållsförteckning

AVSLUTNING

Här slutar jag min översiktliga beskrivning över Gyljens brukshistora.En tid som varade i dryga 200 år.
Det som nu finns kvar är allt som skrivits och dokumenterats.
Herrgården och kassörsbostaden.
Kvarnbäcken med kvarndammen.Dammen visserligen ombyggd men ändå på ungefär samma ställe.
Kanalen Tvärån – Sandsjärv. Nu i misär efter 150-årigt tynande. Tynande därför att ingen bryr sig.
Sjön Sandsjärv med ett utomordentligt vatten för fiskekologi.
Den mysiga och natursköna Kvarnbäcken.
Vandrar man bäcken nedströms kan man snubbla över lämningar från masugn, kvarnar och såganläggning.
Den en gång mäktiga spånhögen där nu åldriga Gyljenbor en gång åkte slalom eller idkade backhoppning har av åren krympt påtagligt, men finns ändå kvar.
Tväråforsen och dammen i Tvärån. Den gamla dammen är visserligen borta men 1951 ersatt med en ny. Utan Gyljens bolag som pionjär torde den nya dammen inte funnits till.
Tyvärr står dammen efter flottningens upphörande för över trettio år sedan, och förfaller. Vägverket har ansvaret för körbanan. Samma sak bör det vara för tillhörigheterna, dvs luckor, linor och säkerhet.
Spardammen är borta, lika så spettdammen vid kanalens inlopp från Tvärån.
Hur länge orkar vi se allt det kulturhistoriska bara växa igen eller ruttna bort. Tiden har snart sprungit förbi oss.
Med Gyljens bruksepok finns ett kultur arv. Ett kultur arv så mycket värt att bevara och ta till vara. För nu och kommande generationer.

Tvärån, Gyljen i september 1998

Bernt Nilsson

Fortsätt till Gyljen, del 2 **Innehållsförteckning**

Gyljen del 2

Förord.

Av Brukets Byaförening i Gyljen har jag haft i uppdrag att föreslå och dokumentera lämpliga byautvecklingsprojekt.
Med tanke på att Gyljen under 1700 och 1800 talet och tidigt 1900 tal var en bruksort med masugn, sågverk, kvarnar och smedjor samt ett rent affärsdrivande förvaltningsdistrikt för skogsproduktion känns det rätt att styra in och anknyta till bruksepoken.
Av den anledningen har jag utöver det egentliga uppdraget försökt mig på en historik över Gyljen som bruksort under 1700, talet fram till nutid.

Del 1 i min utredning – *Gyljen under tre sekel - ,* handlar efter en kort inledning om Gyljen i dag, sedan uteslutande om och kring Gyljens bruk under 1700- och 1800 – talet, samt om skogskonjukturen under 1900 – talet.
Hur började bruksepoken en gång för över 250 år sedan?
Hur var bruksepoken? Vad tillverkades, hur och av vem?
Varför och när upphörde Gyljens bruksepok? Hur är Gyljen i dag?
Ungefär i den stilen har jag ställt mina frågor, sökt svaren och funnit. Med Gyljens bruksepok finns ett kulturarv som borde bevaras, - för nu och kommande generationer.
Av givna skäl har jag ej berört rena företagsetableringar därför att företagande och företagsetableringar med ansökningar, bidrag och stöd, handläggs genom och via kommunens näringslivsorganisation. Må hända kan några av skisserade objekt framgent resultera i något eller några nya företag i Gyljen.
Med kännedom om Byaföreningens mål, att arbeta för utveckling av byn Gyljen, hoppas jag att mina skissade förslag skall vara till hjälp. Klart är dock att utan kommunal och regional ekonomisk hjälp kommer objekten att bli svåra eller rent av omöjliga att förverkliga.
Jag önskar Brukets byaförening lycka till med objekten samtidigt som jag till Överkalix kommun och Länsstyrelsen i Norrbottens län, - för byaföreningen ber om förståelse och stöd för förverkligandet.

Tväråns, Gyljen i september 1998

Bernt Nilsson

Inledning.

Gyljens by ligger vackert belägen cirka tio km norr Överkalix centralort.
Färdas man E 10:an från söder mot norr, börjar Gyljens by vid Udden strax söder om Olofssons bageri i bydelen som kallas för Svedjan. Efter Svedjan på väg norrut

kommer Gyljeheden. Vidare in i byn förbi Olssons affär, kvarnbäcken, och skolan. Mitt genom byn sträcker sig Europa väg E10. Sommar tid kantade med härliga gröna hängbjörkar. Ser man till höger skönjer man älven Ängesån som glimmar till ibland mellan stugor och träd.
Av Överkalix kommuns totala befolkning bor cirka 10 procent eller 450 personer i Gyljen. Då har inräknats Udden, Svedjan, Gyljeheden, Pjäran, Mellersta och Norra Sandsjärv. Med Lilla Edet, Djupbäcken och Tvärån tillkommer cirka 50 personer till. Fortsättningsvis omfattar Gyljens by nu uppräknade byar.
I Gyljen finns följande verksamma företag etablerade. Olofssons Bageri, Rune Wennbergs Åkeri o Grusförädling, Sven Erik Johanssons Åkeri, Olssons matvaruaffär, Lågstadieskola, Tväråns Servicecenter med OK bensinstation. Tillsammans sysselsätter företagen cirka 30-40 personer. Resten av Gyljens arbetsföra befolkning är hänvisade till företag och offentlig sektor inom eller utom Överkalix.
År 1989 bildades Brukets Byaförening. Föreningen är aktiv och har nu sedan 1990 en mycket gemytlig byastuga som flitigt används av befolkningen.
Byaföreningen har nu som ett av sina mål, att tillvarata det som finns kvar från bruksepoken. Att med kommunal och övrig regional hjälp samt med ideellt arbete utveckla Gyljens by inom företagande, turism och besöksnäring.

Fortsätt **Innehållsförteckning**

INVESTERINGSOBJEKT.

Nedan redovisas ett antal investeringsobjekt. Objekten redovisas i den ordning som de bör komma till utförande.

1. **Tväradammen.**

   Upprustning och iståndsättningsarbeten.

2. **Bokhållarbostaden(kassörsbostaden)**

   Upprustning och iståndsättning av bokhållar/kassörs bostaden för att användas som utställningshall för fornfynd från Lillberget samt bruksmuseum.

3. **Fiskodlingsanläggning, kombinerat put and take fiske i kvarnbäcken och eller Lillbergstjärn.**

   Fortsatt drift av fiskodlingen i sjön Sandsjärv. Anläggning av put and take fiskesjö mellan E 10:an och kvarndammen samt do i Lillbergstjärnen.

4. **Anläggning av promenad stig efter kvarnbäcken.**

   Röjnings och fyllnadsarbeten, broar mm. för en vandringsled, från spardammen vid sjön Sandsjärv ned till kvarnbäckens utlopp i Ängesån.

5. **Vattenståndshöjning i sjön Sandsjärv. Upprustning av kanalen sträckan Tvärån – Sandsjärv.**

   Avverkning av träd samt buskröjning av kanalen med tillhörande ytterområden. Uppschaktning av igenslammade sträckor. Vattenståndshöjning.

6. **Malmvägen- cykel och skoterled, Gyljen – Malmberget/Gellivare.**

   Utsättning av malmvägen sträckan Gyljen – Malmberget. Dvs. samma vägsträckning som malmen under bruksepoken med ren transporterades till Gyljens masugnar. Vägsträckningen iordningställs till vandrings, cykel och skoterled.

ÖVERSIKTLIG PROJEKTBESKRIVNING.

Tväràdammen, foto Bernt 1998.

Nuvarande damm i Tvärån uppfördes under åren 1950-1952. Den nya elektrifierade dammen ersatte då den gamla spettdammen, som Gyljens bolag uppförde åren 1856-1858. Sommaren 1856 påbörjades dammbygget. Dammbygget forcerades för att vara så långt färdig att konstruktionerna klarade de väldiga vårvatten massor, som vällde fram våren 1857. Efter högvatten perioden fortsatte arbetena med dammbygget för att vara klara sommaren 1858. Spettdammen fungerade sedan fram till 1950 då den ersattes med nuvarande damm.
Fram till det flottningen upphörde i mitten av 1960-talet, svarade Kalix Älvs flottningsförening för tillsyn och underhåll av dammen. Efter flottningens nedläggning har underhållet så vitt kan bedömas lagts på vägverket.
Tvärådammen med närheten till E 10:an är ett flitigt besökt rekreationsområde. Inte minst då för fisket i forsen.
Efter det flottningen upphörde har frånsett själva brobanan inga underhålls arbeten utförts. Av den anledningen är dammen i dag i förfall och rent av farlig för barn och oaktsamma besökare.

Fler bilder på Tvärådammen

Förslag till åtgärder.

Ruttet rötskadat virke till dammluckorna utbytes mot nytt impregnerat virke. Settrarna inklusive upplagsplats för dessa återställas till ursprungligt skick. Slussbottnarna som nu är borta återställs.(Annars risk för underminering och erosion) Stålkonstruktionerna skrapas från rost. Ny rostskyddsmålning och ny ytbeläggning. Linor och linhjul för luckornas manövrering smörjs, inoljas och körs sedan tre gånger per år för att inte rosta fast. Maskinhuset restaureras och återställs i ursprungligt skick med trapp och landgång för tillträde. Nytt fönster och ny ytter dörr. Målning och ytbehandling. Ny gåvänlig trapp ned till forsen vid maskinhuset. Skyddsräcken och reflekterande märken på västra och östra sidan uppströms dammen. Ny altan mellan maskinhus och västra slussen, samt räcken mot altandäcket. Nya sittgrupper och ny tidsenlig grillplats. Soptunnor och torr-wc byggnad. Informationstavlor som berättar om flottningen och dammens historia.

Beräknad material kostnad kronor 200.000:-
Beräknade antal dagsverken för genomförande cirka 300 dgv.

Fortsätt **Innehållsförteckning**

Tvärådammen i förfall.Ruttet virke. Bristfälliga räcken. Rost i stålkonstruktionerna m.m. Foto Bernt-98

Den vita stolpen mot vattenmassorna är vad som är kvar av räcket. Planken intill är ruttna.Foto Bernt-98

Det en gång lilla fina maskinhuset och landgången ned till forsens strand är nu helt förfallet och en vanvördnad för ortsbefolkning och turister. Foto Bernt-98

Tillbaka

Bokhållar/kassörsbostaden. Yttermått 8 x 20 m. Foto Bernt –98

Bokhållarbostaden/kassörsbostaden.

Bokhållar/kassörsbostaden torde tidsmässigt ha uppförts i anslutning till uppförande av förvaltarbostaden. D.v.s. omkring, strax före eller efter 1870.
Byggnaden är uppförd i genuin stil och i samklang med förvaltarbostaden.
Tyvärr har inga underhållsarbeten utförts under de senaste förtio åren.
Byggnaden är idag i privat ägo men torde kunna förvärvas av föreningen.

Förslag till åtgärder.

Föreslås att byggnaden blir föremål för i ståndsättning. I ståndsättningsarbeten, så väl in som utvändigt med bibehållande av arkitekturen och den kultur historiska stilen.
Efter totalrenovering av byggnaden kan den komma till användning för en mängd olika lokalitetsbehov.

Förslag till användning av f.d. kassörsbostaden

- Utställningslokal för Lillbergets forntidsby. (Länsstyrelsen och Norrbottens museum.)

- Bruksmuseum. D.v.s. en utställningshall som i modell visar och berättar om Gyljen under bruksepoken, 1700-talet och vidare fram till nu tid.

  Föreslås att det byggs upp en modell över Gyljens by då aktiviteterna med järn framställning, sågverk och kvarnar var som livligast. I övrigt Gyljens by som den såg ut med kvarnbäcken i centrum och där omkring kvarnar, dammar, masugnar, sågverk m.m. Dessutom bostadshusen, kontors byggnader, kolhus,stallar, smedjor o.s.v. I övrigt visuella bildspel som på ett pedagogiskt sätt berättar om Gyljens by och gör det intressant för de människor som besöker lillbergets utställning och bruksmuseet.

- Bruks cafe´. Lämpligt utrymme iordningställs för cafe´. Cafeét ges en rustik inredning som påminner om bruksepoken.

- Övernattnings möjligheter. Övre plan iordningställs med övernattnings rum, typ vandrarhem

  Beräknad material kostnad kronor 1.000.000:-
  Beräknade antal dagsverken 320 dgv.
  Antagna varaktiga arbetstillfällen efter genomförande. 1-2 årsarbetare.

Fortsätt **Innehållsförteckning**

Vy över den mer än 6000 år gamla boplatsen vid Lillberget i Överkalix. Foto Bernt-98

Lillberget –en arkeologisk sensation

För 6000 år sedan levde en grupp människor ett vardagligt liv på Lillberget. De kunde nog aldrig drömma om att deras boplats, med allt efterlämnat skräp, en dag skulle komma att betraktas som sensationell.
För människor är 6000 år en hissnande tidsrymd – under 6000 vintrar har marken täckts med snö, under 6000 vårar har grönskan åter spirat. Djur och människor har passerat Lillberget, upp eller ner genom ådalen, på jakt efter föda.
Så en junidag 1990 stannar en person till och ser *det goda boplatsläget* – den sandiga backen som sluttar ner mot den forna havsviken. För ett ögonblick förenas nutid med forntid genom arkeologens kunskap och forntidsmänniskans behov.
Efter år av glömska var Lillberget intill Gyljens by, plötsligt en arkeologisk sensation. Fyndet sändes ut i massmedia och en sextusenårig vardagshistoria nådde oss i våra vardagsrum.
Norrbottens museum och Umeå Universitet har genom sin forskning för all framtid placerat Lillberget på den arkeologiska kartan.
För Brukets Byaförening är det att hoppas på Norrbottens museum, Umeå Universitet och Överkalix kommuns, vidare utveckling av Lillberget. En utställning av fornfynden o.s.v. i f.d kassörsbostaden i Gyljen och kanske en arkeologisk vandringsstig från Gyljen till Lillberget. Det tillsammans med forntidsleden och övriga arrangemang kring själva Lillberget är förhoppningarna.

Fortsätt **Innehållsförteckning**

Fiskodlingsanläggning och put and take fiske.

Vy från Runes fiskodling vid sjön Sandsjärv. Foto från Runes hemarkiv.

Orientering.

Under åren 1985-1986 etablerade Rune Wennberg sin fiskodlingsanläggning vid sjön Sandsjärv. Kostnaden för utförda investeringar uppgår i dagens penningvärde till cirka 1,5-2,0 miljoner kronor.
Under år 1991 avsåg Rune Wennberg att utöka fiske anläggningen med en put and take sjö belägen mellan nuvarande damm i kvarnbäcken och E 10:an. Där utöver planerades även utsättning av öring uppströms kvarndammen. Ett förnämligt put and take fiske även i strömmande vatten var affärsiden. Erforderliga tillstånd för planerad put and take föreligger liksom vattendomstolens beviljade vattendom. Lika så arrende upplåtelse av kvarnbäcken från väg E10 uppströms till sjön Sandsjärv. P.g.a. tidsbrist har tänkta investeringar ej kommit tillstånd. Av samma skäl har även fiskodlingen varit vilande de senaste fem åren.

Förslag till återupptagen verksamhet.

Fiskodlingsanläggningen bör under alla förhållanden åter komma igång. Detta kan ske på följande sätt.
Att Rune Wennberg själv återupptar fiskodlings verksamheten. Eller att anläggningen försäljs eller utarrenderas.
Som komplement till fiskodlingen föreslås put and take fiske att komma till stånd i någon form.
Lämpliga platser för put and take är området mellan E 10:an och kvarndammen i kvarnbäcken och eller Lillbergstjärnen intill Lillbergets forntidsby.Båda platserna fint exponerade mot väg E10.
Investeringskostnaden för anläggning av put and take i kvarnbäcken bedöms bli dubbelt så dyr i jämförelse med Lillbergstjärnen, varför den senare föreslås. Övriga fördelar med att välja Lillbergstjärnen är närheten till forntidsbyn och de marknadsförande åtgärder, som sker och framgent säkert kommer att ske.
De arbeten som måste till för put and take i Lillbergstjärnen är markarbeten för parkering. Mark och byggnadsarbeten med gångbryggor runt tjärnen. Gångbryggorna anpassade för rullstolsbundna och rörelsehindrade. Kastbryggor, eld och sittplatser, wc-byggnader samt anslagstavlor,flaggstänger och reception.

Översiktligt beräknade material kostnader kronor 200.000:- kr.
Översiktligt beräknade antal dagsverken 120 dgv.

Efter genomförande översiktligt bedömt varaktigt arbetstillfällen. 1 årsarbetare.

Runes fiskodling. Båt, bryggor och kassar ej använda sedan 1993. Byggnaden innehållande personalrum och fiskberedningsrum.
Foto Bernt-98

Fortsätt **Innehållsförteckning**

Anläggning av promenadstig längs efter kvarnbäcken.

Förslag till åtgärder.

Etapp1.

Mark och byggnadsarbeten med nyanläggning av spångat rullstols vänlig gångväg längs kvarnbäcken, sträckan från E 10:an ned till plats där kolmagasinet en gång stod.
Vid sidorna av gångvägen uppsättes informationstavlor med informerande text och bilder som beskriver och visar hur det såg ut under bruksepoken och vad som nu finns kvar.

Översiktligt beräknade material kostnader kr. 300.000:-
Översiktligt beräknade antal dagsverken 180 dgv.

Etapp 2.

Markarbeten med nyanläggning av promenad stig längs kvarnbäcken, från inloppet vid sjön Sandsjärv ned till kvarndammen.
Uppsättning av informationstavlor med text och bild lika etapp 1.

Översiktligt beräknade material kostnader kr. 50.000:-
Översiktligt beräknade antal dagsverken 120 dgv.

Den nya kvarndammen i Kvarnbäcken. Foto Bernt – 98

Fortsätt Innehållsförteckning

Upprustning och upprensning av kanalen sträckan Tvärån- Sandsjärv samt vattenståndshöjning do och sjön Sandsjärv.

Kanalen från E 10:an ned mot inloppet Tvärån. Foto Bernt-98

Orientering.

I början av 1850-talet lämnade Länsstyrelsen sitt bifall till kanalprojektet Tvärån-Sandsjärv.
Gyljens bolags planer var att säkra vattentillgången i kvarnbäcken, men även att anlägga en flottled direkt till sågverket.
I november 1854 undertecknade bolaget ett kontrakt med berörda markägare om rätten att anlägga kanalen.
Arbetet med grävningen påbörjades på sommaren 1856. Grävningsarbetena utfördes av 30 man fördelade i arbetslag om tre till fyra man i varje lag. Verktygen var spadar, yxor och kärror.
Vilket årtal kanalen blev färdig har jag ej funnit svar på. Arbetet var storartat med tanke på att i storleksordningen 70.000 kubikmeter jord och sten uppschaktades förhand med spadar och kärror samt dessutom utplanerades eller transporterades bort.
Kanalprojektet är onekligen kulturhistoriskt värt att bevara.
Kanalen fungerade som tänkt in till i mitten av 1950-talet. Kanalen fungerade också som reproduktions sträcka för våra vanligaste fiskarter, t.o.m. för löjan.
Där väg E 10 korsar kanalen i byn Tvärån, fanns tidigare en plattram bro med en spännvid om cirka 10-15 meter. Bron var naturligtvis till för för trafiken men också till för att inte hindra vattenflödet i kanalen.Tyvärr rev vägverket bron i samband med väg ombyggnaden genom Tvärån under 1950 eller 60 talet. Bron ersattes med en trumma med cirka 95 cm diameter. En trumma som på intet när klarar vatten genomströmningen på våren och dessutom satte stopp för fiskens lekvandring i kanalen.
I och med den låga vattenföringen har också kanalen kommit att slamma igen mer och mer under årens lopp och hindras nu vattenflödet ytterligare av sedimentation, torv, bråte, träd o.s.v. Det i sin tur har givit vid handen att vattentillgången i brunnarna i byn Sandsjärv har minskat samt att Innerträsket i sjön Sandsjärv är på god väg att gro igen. Dessutom har sedimenteringen och lakvattnet från torvtäckten på Anttjärnmyren de senaste åren bidragit till, att Innerträsket växer igen och

vattenkvaliten i sjön försämras.

Förslag till åtgärder.

Etapp 1.

Alla arbeten utförs på ett för miljön och naturen försiktigt sätt. Kanalen upprensas från döda och levande träd. Avverkning av vissa träd inom kanalens slänter och slänt krön. Röjning av buskar vid och i kanalen, från "Hammaren" ned till Innerträsket. Maskinschakt och och rensning av kanalens botten. Ny trumma under E 10:an. Dimension min.3000mm.
Vinter tid från is, muddring av strömfåran i innerträsket.
Ny förbättrande sedimentavskiljning av lakvattnet från torvtäckten innan lakvattnets utgång i kanalen. Två st nya trummor med 1500 mm. diameter under vägbanken till västra Sandsjärv.

Översiktligt beräknade materialkostnader kr. 50.000 kr(broar över kanalen) exkl. vägverkets och torvexploatörens kostnader.
Översiktligt beräknade antal dagsverken 240 dgv. exkl. vägverkets och torvexploatörens arbeten.

Etapp 2.

Höjning av vattenstånd och genomströmning i kanalen och Sandsjärv.

Alt. 1, i etapp 2.

För höjning av vattenståndet i kanalen väljes det enklaste och billigaste alternativet. Nämligen reglering av dammen i Tvärån.
Dammen i Tvärån består av två stycken luckslussar samt en stycken setter sluss.

Föreslås att västra luckslussen användes för att hålla vattenståndet i ån Tvärån cirka 1,0 meter över lågvatten nivån. I övrigt hålls mitten slussen samt setterslussen precis som nu alltid fullt öppen. Därmed sker inga begränsande hinder för fiskens vandring upp i älven.

Översiktligt beräknade material kostnader kr. 0.00 kr.
Översiktligt beräknade varaktiga dagsverken för skötsel och tillsyn cirka 60 dgv.

Alt. 2, i etapp 2.

Som alternativ två om reglering av dammen ej kan tillåtas, föreslås en tröskel av stenblock utplacerade cirka 30-50 meter uppströms dammen. Om tröskeln enligt förslag skulle komma till utförande skulle därmed en del av övre Tväråforsen ha återfått en del av sitt en gång ursprungliga skick.

Översiktlig beräknade material kostnader kr.0.00 kr.
Översiktligt beräknade dagsverken 60 dgv.(En man + två msk. en mån.)

Alt. 3, i etapp 2.

Alternativ tre skulle kunna vara att bygga en tröskel vid kanalens inlopp vid Tvärån

och sedan via en pumpstation pumpa över vatten från älven in till kanalen.
Då alternativet skulle komma att hindra fiskens vandring mellan Tvärån och sjön Sandsjärv, och då det dessutom ställer sig dyrt i förhållande till alternativ ett och två, lämnas alternativ tre utan vidare kommentarer.

Fortsätt **Innehållsförteckning**

Malmvägen, vandrings, cykel och skoterled- Gyljen - Malmberget.

Transporten av malm från Malmberget ned till Gyljen skedde vinter tid med häst och renrajder. Malmvägen från Malmberget gick över Sakajärvi, förbi Hakkas och Ansavaara och vidare fram till Skröven. Från Skröven med båt till Åminnet i Yttre Lansjärv. Vidare vintertid igen efter älven ned till Långviks-udden(dåvarande PerElisa) för att sista biten följa landvägen fram till Gyljen. Totalt en sträcka om cirka tolv mil.

Förslag till åtgärder.

Efter samråd med berörda markägare utföra utsättning av malmvägen, för att där efter etappvis påbörja iordningställande av malmvägen..Sommartid används malmvägen som gång och cykel stig. Vinter tid som skoterled. Utefter leden byggs vindskydd samt enkla övernattnings bivack. Malmleden Gyljen- Malmberget kan bli ett alternativ för de människor som vill få motion och naturupplevelser. Exempelvis guidade skoter safarin, m.m. Malmleden -ett alternativ som kan marknadsföras och där uthyrning av fiske- utrustning, cyklar och skotrar kan vara en affärside´.
Utefter leden uppsättes anslagstavlor, som med text och bilder berättar om alla de äventyr, spännande upplevelser samt tragedier som utspelades efter transportleden.

Översiktligt beräknade material kostnader kr. 200.000:- kr
Översiktligt beräknade antal dagsverken 1000 dgv.

Slutord Innehållsförteckning

Slutord.

De sex investeringsobjekten jag skisserad ansluter alla förutom fiskodlingen till Gyljens bruk. De två objekt som jag bedömer mest brådskande och som snarast i någon form bör komma till utförande är i ståndsättning av dammen i Tvärån samt renovering och ombyggnad av f.d. kassörsbostaden i Gyljen. Båda projekten är långt gångna i förfall, varför en iståndsättning brådskar. Kan dessa två objekt genomföras är början nådd för att gå vidare.
Fiskodlingen är vidare ett projekt som bör återupptas. Dels därför att investeringarna redan är gjorda, men också därför att det ger nya arbetstillfällen.
Föreslagna objekt, kassörsbostaden och fiskodlingen bör om de kommer till utförande kunna ge två till fyra nya årsarbeten till Gyljen.
Ett objekt som ligger mig varmt om hjärtat och mer än väl tillhör Brukshistorien är herrgården. Herrgården är i privat ägo och har jag av den anledningen ej berört de akuta yttre underhållsarbetena, som borde kunna få komma tillstånd, med ekonomiskt stöd från länsmyndigheterna.
Översiktligt ger investeringsobjekten tillsammans under genomförande skedet cirka 2000 dagsverken.Material kostnaden har översiktligt antagits till cirka 2.0 miljoner kronor. Någon total kostnad eller totalkostnad för respektive objekt har ej redovisats då arbetsinsatserna f.n.v. kan ske i så många former.Exempelvis som ALU- projekt.

Återstår till sist för mig att tacka Brukets Byaförening för förtroende att ge mig detta uppdrag. Jag gick in i projektet med öppna ögon. Förstod väl svårigheterna. Själv tycker jag trots allt, att skisserade objekt överens stämmer ganska väl till den inriktning och de förutsättningar som gällt för uppdraget.
Anknytning till den över 6000 år gamla forntidsbyn på Lillberget samt anknytning till det som finns kvar från bruksepoken. Två kulturer så tidsmässigt långt i från varandra, men det bästa Gyljen har.

Tvärån , Gyljen i september 1998

Bernt Nilsson

Innehållsförteckning **Tillbaka till Gyljen idag**